
NADBISKUP JOSIP STADLER (1881.-1918.) I SRBI¹

Tomo Vukšić, Sarajevo

UDK 262.12 : (497.6) : 929 Stadler, J. : 281.961

Izlaganje na znanstvenom skupu

Primljeno 12/98

Sažetak

Pitanje međusobnih odnosa Hrvata i Srba, a samim time i katolika i pravoslavaca, svakako je jedna od najzanimljivijih tema koje se mogu proučavati na ovim područjima. U povijesti tih odnosa osobito je zanimljivo ono što se događalo u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, kad se među istaknutijim protagonistima isticao tadašnji sarajevski nadbiskup Josip Stadler, čije djelovanje je glavni predmet proučavanja ovoga članka. Svojim javnim zastupanjem ideje o stvaranju države Hrvatske unutar Austro-Ugarske Monarhije, unutar koje se trebala naći i Bosna i Hercegovina, dopadao se Hrvatima, no zamjerio se Srbima, ali i službenoj politici Monarhije, osobito Mađarima. U takvom okviru odnosa snaga Stadler nije mogao proći kao kandidat za zagrebačkoga nadbiskupa premda ga je i sam papa Leon XIII. želio na tome mjestu; car Franjo Josip čak ga je javno opominjao zbog njegovih političkih stavova o stvaranju hrvatske države. S druge strane, ni kod srpskih pravoslavaca nije prolazila nikakva ideja o suradnji kako glede stvaranja hrvatske države tako ni glede sjedinjenja Crkava, oko čega se Stadler vrlo zauzimao te je bio osnovao čak i sjediniteljski časopis "Balkan" (1896.-1902.).

Odnos nadbiskupa Stadlera prema Srbima i odnos Srba prema njemu treba promatrati unutar mnogo šire problematike i na mnogo široj razini negoli je samo pitanje odnosa između dva spomenuta subjekta koji određuju sadržaj ovoga teksta. Naime, okvir sadržaja teme iz naslova ovoga teksta tadašnji su opći odnosi Hrvata i Srba, poglavito u Hrvatskoj i BiH, te ondašnji međusobni odnosi Katoličke i Pravoslavne crkve općenito.

Stoga, odmah na početku treba uočiti dvije razine ovoga pitanja koje, premda dvije i različite, nisu ni odvojene ni suprotstavljene međusobno, nego su, osobito na ravni uzroka i posljedica glede odnosa, najuže povezane, a često ih je ponetko, iako neispravno, i poistovjećivao.

Prva razina njihovih međusobnih odnosa je narodno-politička, dok je druga bila crkvena, a sami odnosi među dvjema stranama

¹ Ovo je tekst predavanja koje je održano na znanstvenom skupu "Život i djelo dr. Josipa Stadlera" koji je od 21. do 24. rujna 1998. održan u Sarajevu u povodu 80. obljetnice Stadlerove smrti, a *Crkva u svijetu* ga objavljuje s dopuštenjem priredivača Skupa.

ovisili su, kako na jednoj tako i na drugoj razini, o programima i idejama koje su zastupane.

Osim toga, zbog isprepletenosti interesa, osobito su neriješena politička i nacionalna pitanja između Srba i Hrvata, utjecala, jer se radilo o istim ljudima, i na međusobne odnose pravoslavaca i katolika. Tako će, zbog naravi stvari, ovaj članak biti podijeljen u dva dijela.

U prvome će biti govora o pitanjima čija je narav pretežito bila politička: tj. o različitim srpskim i hrvatskim političkim programima, o Stadlerovim političkim uvjerenjima, o imenovanju zagrebačkoga nadbiskupa 1893. i o imenovanju apostolskoga upravitelja Srbije godine 1898.

Drugi dio ovoga rada, koji obrađuje teme koje se može nazvati pretežito crkvenim, posvećen je međusobnim odnosima nadbiskupa Stadlera i sarajevskoga pravoslavnoga metropolita Kosanovića, pravoslavnim optužbama na račun katolika, prelascima iz jedne vjere u drugu, osjećaju ugroženosti koji se razvijao kod katolika, trojici pravoslavnih i trojici katoličkih svećenika koji su promijenili vjeru, Stadlerovu radu na sjedinjenju Crkava te, na kraju, srpskim pravoslavnim reakcijama na takvo katoličko djelovanje.

1. POLITIČKA RAZINA PROBLEMATIKE

1.1. *Hrvatski i srpski politički programi*

Stadler je, kad je u pitanju njegov politički način razmišljanja, pripadao onome krugu hrvatskih intelektualaca koji su se u političkom smislu, slijedeći osnovnu Starčevićevu zamisao stvaranja samostalne hrvatske države, okupljali oko trijalističke ideje.² Prema tim planovima, unutar tadašnje Austro-Ugarske Monarhije, trebala je nastati treća država: Hrvatska, a unutar nje bi se nalazila i Bosna i Hercegovina.³ Bila je to, zapravo, zamisao koja je u historiografiji

² Usp. F. Zwitter, *O razvoju trijalizma u okviru habsburške monarhije*, u: AA. VV., Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada austro-ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države, Zagreb 1969., str. 189-291; I. Bogdan, *La cuestión de Bosnia y la primera guerra mundial*, u: AA. VV., *Bosnia y Herzegovina (Studia croatica)*, Buenos Aires 1965., str. 93.

³ Ovakvo Stadlerovo stanovište u svojim zapamćenjima potvrđuje i Joseph M. Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuches*, (izd. i prir. J. Redlich), Berlin 1928., str. 63. Baernreither se 1908. našao u Sarajevu gdje se susreo i sa Stadlerom a o tom susretu u svojim zapamćenjima piše ovako: "Der hiesige katholische Erzbischof Stadler, ein sehr temperamentvoller Mann, mit dem ich einige sehr ausführliche Besprechungen hatte, behauptet, die Katholiken seien hier an die Wand gedrückt. Die Regierung habe niemanden zufriedengestellt. Er sei für den

ostala poznata i kao "program hrvatskih oporbenih stranaka", dogovoren 1894., kad za vrijeme bana Khuena-Héderváryja čak ni jedna hrvatska stranka nije sudjelovala u vlasti u Hrvatskoj, nego su sve stranke s hrvatskim političko-državnim predznakom u vlastitoj domovini bile u oporbi pa otuda i naziv "program hrvatskih oporbenih stranaka". Vladao je Khuen-Héderváry i njegovi mađaroni u koaliciji sa *Srpskom političkom strankom*, čije je koaliranje s mađaronima u Hrvatskoj ovu srpsku stranku pretvorilo u jedan od velikih razloga općega pogoršanja odnosa između Srba i Hrvata.⁴ U tom općem poniženju vlastita naroda u svojoj domovini hrvatske stranke su se dogovorile da će s čvrstom nakanom raditi "svim zakonitim sredstvima, da se narod hrvatski, koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rijeci s kotarom i u Međumurju, Bosni, Hercegovini i Istri, sjedini u jedno samostalno državno tijelo u okviru habsburške monarhije".⁵

Ovaj politički program, kojemu je Stadler otvoreno pripadao, bio je izravno suprotstavljen poznatom srpskom političkom programu, koji je bio nekoliko desetljeća stariji, i koji je, utemeljen na zamislima Vuka Karadžića i Ilije Garašanina, cijelo područje BiH smatrao sastavnim dijelom buduće srpske države,⁶ a sve njegove žitelje etničkim Srbima, bez obzira kojoj vjeri pripadali.⁷

U spomenutim planovima krije se početni razlog svih srpskih napada na Stadlera.

1.2. Još o Stadlerovim političkim uvjerenjima

Osim toga, program kojemu je Stadler pripadao, bio je protivan i tadašnjoj službenoj politici koju je provodila Monarhija pa je, zbog ovih svojih stavova, Stadler bio kriv ne samo Srbima nego katkad, i državi u kojoj je živio. Naime, sve dok nije počeo javno iznositi svoja politička uvjerenja, vlast ga uglavnom nije dirala. Ali kad je u jednom govoru, izrečenom u Zagrebu na katoličkom hrvatskom kongresu 5. rujna 1900., rekao: "Poštovana Gospodo! (...) Ja ću reći samo dvije želje, i to

Anschluß an Kroatien." Tada je za priključenje BiH Hrvatskoj bio i Nikola Mandić (str. 63). Istu ideju zastupao je Stadler i 1912., godine ali su Srbi i Muslimani, tj. gotovo tri četvrtine stanovništva, bili protivni tome (str. 165-166).

4 Usp. I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., str. 95; V. Čorović, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1933., str. 541.

5 J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1936., str. 306.

6 Usp. V. Vučković, *Politička akcija Srbije u južnoslovenskim pokrajinama habsburške monarhije 1859-1874*, Beograd 1965.; V. Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd 1958.

7 Usp. V. Karadžić, *Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sua tri zakona*, Beč 1849.

prvo, što se tiče Naroda, a drugo, što se tiče naše svete Vjere. Što se tiče Naroda, želim, da se što prije Bosna i Hercegovina sjedini sa materom zemljom. (...).⁸ Stadler je samo tri dana kasnije na najslužbeniji način dobio "ozbiljni ukor" čak iz Carske kancelarije u Beču zato što je, kako je pisalo u toj opomeni, govorio o problemima koji nisu u njegovoj nadležnosti.⁹

Ova pozadina različitih političkih i državnih programa, koje su dvije strane zastupale, bila je već u Stadlerovo vrijeme, i ostala sve do danas, odlučujući razlog zašto su srpska i jugoslavenska politika i historiografija zauzeli posvemašnji neprijateljski stav prema svim zastupnicima ideje hrvatske državne samostalnosti, pa tako i prema Josipu Stadleru još za vrijeme njegova života. Isti razlozi uvjetovali su i to da su mađarski politički krugovi zauzeli negativno stajalište prema Stadlerovu radu.

Protivno dosta raširenom mišljenju, čije postojanje čak nije ni potrebno posebno dokazivati, ovdje treba napomenuti da je Stadler, premda po svojem državno-političkom uvjerenju starčevićanac, bio mišljenja da se većina bosanskih i hercegovačkih muslimana ne smatra Hrvatima, ali nije bio protivan da oni to budu ako hoće. Dapače, on je jedan od prvih intelektualaca koji ih je na ovom prostoru prepoznao kao "treće", te prostor BiH već na kraju XIX. stoljeća definirao kao tronacionalan. Naime, on 1900. u Sarajevu objavljuje tekst u kojemu izričito piše: "Zar ne kazuju braća muhamedanci, da su Turci, braća hrišćani da su Srbi, a mi katolici da smo Hrvati?"¹⁰

S druge strane, nije točna ni vrlo česta optužba da je Stadler poistovjećivao hrvatsku nacionalnu i katoličku vjersku pripadnost¹¹ kao ni optužba da je smatrao kako samo katolici mogu biti Hrvati, o čemu će biti više govora u drugom dijelu ovoga članka. Ovdje pak, da mi tvrdnja ne bi ostala visjeti u zraku, njoj kao potvrdu citiram Stadlerovo pismo upućeno Strossmayeru 9. svibnja 1900., u kojemu piše ovako: "Mi smo svećenici i onda duh hrvatski širili svojim načinom, kad drugi nisu, da tako kažem, hrvatski smjeli ni misliti. I mi smo dobro shvatili, da najprije treba hrvatski duh među katolici

⁸ S. Korenić, *U spomen Dr. Josipu Stadleru*, u: *Spomenica vrhbosanska 1882.-1932.*, Sarajevo 1932., str. 77.

⁹ Tekst carske opomene tiskan je u: *Katolički list* 38 (1900.), 320.

¹⁰ *Društvo "Trebević" i katoličko svećenstvo u Sarajevu*, u: *Vrhbosna* 10 (1900.), 171.

¹¹ Usp. J. Šidak-M.Gross-M. Karaman-D. Šepić, *Povijest hrvatskoga naroda g. 1860-1914*, Zagreb 1968., str. 196; I Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1984., str. 110, 340-341; M. Gross, *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.*, u: *Historijski zbornik*, Zagreb 1966-1967., str. 19.

razširiti i utvrditi, pošto mnogi govore da su Bošnjaci. To dakako ne prieći, da se ujedno privabljaju i muhamedanci i braća rišćani i predobivaju za hrvatstvo, ali naravno tako da se sami katolici ne cjepkaju..."¹² Naime, očito je da je ideja internacionalnoga katolištva i interkonfesionalnoga hrvatstva Stadleru bila posvema domaća, što dodatno potvrđuje činjenica da je on i podržavao i financirao tiskanje takvih tekstova i u svojem službenom glasilu.¹³

1.3. Imenovanje zagrebačkoga nadbiskupa

U kojoj mjeri Stadler nije bio prihvatljiv mađarskim političkim krugovima, s kojima su tada u koaliciji Srbi u Hrvatskoj, ponajbolje se očitovalo početkom devedesetih godina XIX. stoljeća, kad je trebalo imenovati novoga zagrebačkoga nadbiskupa.¹⁴ Tada su Mađari općenito, zatim koalicija Mađara i Srba u Hrvatskoj, a osobito to vrijedi za bana Khuena Hédervárya, činili sve da novi nadbiskup svakako bude Mađar, a ne Hrvat. A kad je odlučeno da će na to mjesto ipak biti imenovan Hrvat, iste snage nikako nisu htjele prihvatiti da u Zagreb dođe Stadler, premda je upravo njega glavnim kandidatom za to mjesto smatrao i tadašnji papa Leon XIII.

Naime, dana 19. veljače 1891. umro je zagrebački nadbiskup kardinal Mihalović. No, već prije toga, 5. veljače iste godine, biskup Strossmayer pisao je državnome tajniku u Vatikan da za Mihalovićeva nasljednika nikako ne bi smio biti imenovan Mađar, nego Hrvat, te je kao prvoga kandidata za budućega zagrebačkoga nadbiskupa predložio nadbiskupa Stadlera, odnosno, kako je pisao, "izvrsnoga pastira u svakom smislu", a ako Stadler ne bi mogao proći, tako je pisao Strossmayer dalje, najprikladniji bi bio senjski biskup Juraj Posilović. Nuncij je iz Beča, 17. lipnja 1891., pisao u Rim da je car Franjo Josip prihvatio Stadlera za zagrebačkoga nadbiskupa te da je Car vrlo čvrst u toj svojoj nakani. Pisao je također, međutim, da je ban Khuen-Héderváry nesklon Stadlerovu imenovanju za Zagreb dok je Strossmayer 4. kolovoza 1891. državnom tajniku pisao da je Khuen-Héderváry posvema protivnik Stadlerovu prelasku u Zagreb.¹⁵ No, iako su i car Franjo Josip i papa Leon XIII. bili prihvatili Stadlerovu

¹² ABOĐ 536/1900.

¹³ Usp. *Internationalno katolištvo i interkonfesionalno hrvatstvo*, u: Vrhbosna 21 (1909), 329-331; *Katolicizam i princip hrvatskog nacionaliteta*, u: Vrhbosna 23 (1909), 361-365.

¹⁴ Usp. I. Vitezić, *Beč i Vatikan u borbi za nadbiskupa u Zagrebu (1891-1894). Kako je Posilović postao zagrebačkim nadbiskupom*, u: Hrvatska revija 13 (1963), 203-221.

¹⁵ Usp. AES, Austria-Ungheria, Pos. 726, 69rv.

kandidaturu, Car je popustio pred protivljenjem Mađara i njihova bana iz Zagreba te je prestao podržavati Stadlera. Stoga ni Leon XIII., zbog odredaba konkordata iz 1855., prema kojima je papa redovito imenovao za biskupe one svećenike koje bi car predložio,¹⁶ nije mogao imenovati Stadlera. Zato je papa Leon XIII., očito ožalošćen zbog toga, 31. siječnja 1892., poslao pismo Caru u kojemu je o Stadleru napisao takvu pohvalu kakvu, s obzirom na autoritet pisca ovoga pisma, nije moguće naći na drugoj strani: "Imajući povjerenja u Vašu pobožnost i zauzetost za vjeru - piše Leon XIII. - dopustismo si u jednoj drugoj prigodi spomenuti Vašoj Uzvišenosti tko bi prema Našemu mišljenju bio Pastir prema srcu Božjemu koji bi mogao s uspjehom obnoviti Biskupiju Zagreba. Mi smo još uvijek istoga uvjerenja da bi Prelat kao Monsinjur Stadler, neporočna vladanja, osobite pobožnosti, zdrava nauka, odan Vašoj Uzvišenosti, neumiješan u političke borbe i sav posvećen pastoralnoj službi, čvrstoćom svoga karaktera, ugledom svojih vrлина postigao sretnu obnovu ovoga oslabljena kršćanstva; i smatramo da bi Nam Vaša Uzvišenost, predlažući Nam takvu osobu, ne samo stvarno utješila Naše srce nego bi postigla veliku zaslugu kod Boga." Nakon ovoga, svjestan obveza iz međunarodnoga ugovora iz 1855., Papa je ipak nadodao: "Poštujemo ne osobito važne razloge koje ste imali odustajući od ovoga odlična izbora."¹⁷ A ako bi ti razlozi i dalje postojali, tako da Car ne bi mogao prihvatiti Stadlera za zagrebačkoga nadbiskupa, Leon XIII. je za to mjesto, kao zamjensko rješenje, predložio senjskoga biskupa Jurja Posilovića, koji će zaista i biti imenovan zagrebačkim nadbiskupom 1893., dok će Stadler i dalje ostati u Sarajevu.

¹⁶ Ovaj privilegij imenovanja katoličkih biskupa u Monarhiji bečkom caru osiguravao je XIX. članak konkordata koji su 15. kolovoza 1855. potpisali papa Pio IX. i car Franjo Josip. Usp. *Concordato fra Pio IX e Francesco Giuseppe I imperatore d'Austria del 15 agosto 1855*, u: A. Mercati, *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*, Rim 1919., str. 825.

¹⁷ AES, Austria-Ungheria, Pos. 726, 92v-93r. Leon XIII. je na talijanskom pisao ovako: "Fiduciosi nella Sua pietà e nel Suo zelo per la religione ci permettiamo altra volta di indicare a Vostra Maestà chi a Nostro avviso sarebbe stato il Pastore secondo il cuore di Dio che avrebbe potuto efficacemente riformare la Diocesi di Zagabria. Noi abbiamo tuttora il medesimo convincimento che un Prelato come Monsignor Stadler, di illibati costumi, si singolare pietà, di soda dottrina, devotissimo alla Maestà Vostra, alieno alle lotte politiche e tutto dedito al pastorale ministero, colla fermezza del suo carattere, col prestigio delle sue virtù conseguirebbe il felice risorgimento di quella decaduta cristianità; e reputiamo che Vostra Maestà proponendoci un tal soggetto non solo recherebbe al Nostro cuore una vera consolazione, ma acquisterebbe altresì inanzi a Dio un grande merito. Rispettiamo non pertanto i rilevanti motivi che Ella ha avuti per desistere da questa ottima scelta."

1.4. Imenovanje apostolskoga upravitelja Srbije

Drugo ovdje zanimljivo imenovanje, vezano uz Stadlera i Srbe, svakako je pitanje postavljanja novoga apostolskoga upravitelja katolika u Srbiji nakon što je dotadašnji apostolski upravitelj biskup Strossmayer 1896. ponudio ostavku na tu službu. Naime, u to vrijeme u Srbiji je postojalo samo nekoliko tzv. katoličkih misija, uvjetno rečeno: župa, koje su okupljale uglavnom katolike (Hrvate, Mađare, Nijemce, Francuze) doseljene u Srbiju iz drugih zemalja, a Strossmayer im je od 1853. do 1897. bio apostolski upravitelj. Nudeći svoju ostavku Strossmayer je, u pismu vatikanskom državnom tajniku kardinalu Rampolli, za svoga nasljednika u službi apostolskoga upravitelja katolika u Srbiji "svim srcem i svom dušom" predložio Stadlera zato što je smatrao da "jedino on izgleda da može ispravno i uspješno odgovoriti ovoj zadaći".¹⁸

Naravno da, zbog već rečenih političkih razloga, Stadlerova kandidatura za Srbiju nije mogla nikako proći. Zapravo, Kraljevini Srbiji nije bilo stalo da itko bude imenovan na spomenutu službu. Stoga je Sveta Stolica, ne zatraživši izravno mišljenje srbijanske vlade, službu apostolskoga upravitelja u Srbiji 1898. povjerila bosanskom franjevcu Ivanu Vujičiću. No, kad je on došao u Beograd da se predstavi i nastupi službu, tamošnja vlast mu je priopćila da se vrati odakle je i došao.

Povezano s time, dana 3. ožujka 1898. pisao je Stadler kardinalu Rampolli pismo nakon što je saznao da se Vatikan požalio na ministra Kállaya austro-ugarskom ambasadoru kod Svete Stolice, a ovaj o tome poslao brzopjav ministru vanjskih poslova u Beč, zato što je, navodno, prema prijašnjem Stadlerovu izvještaju, Kállay spriječio Vujičićev odlazak na službu apostolskoga upravitelja u Beograd.¹⁹ U ovom

¹⁸ ABOĐ 1474/1896.; V. Wagner, *Povijest Katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku. (Od 1800. do konkordata 1914. godine)*, u: Bogoslovska smotra XXI (1933), str. 230.

Strossmayer je vatikanskom državnom tajniku Rampolli pisao ovako: "Ego hocce decretum mei dimissionem et abdicationem inperpetor; verum Sanctae Sedi Apostolicae et Eminentiae V. sincere confiteor, mihi jam pridem animum fuisse, vicariatui in Regno Serbiae toto pectore totisque viribus recomendandi praeclarissimum Archiepiscopum Vrhbosnensem Josephum Stadler. Ille in praesentibus adjunctis multos inimicos habebit, coram Deo autem conscientia mea dico: Eumdem unicim huic muneri rite et cum fructu obeundo parem esse. Res in nostris adjunctis summi momenti est; ideo eumdem iterum iterumque Sanctae Sedi Apostolicae et Eminentiae V. intime commendo."

¹⁹ Usp. AZMF Pr. 417/1898.

Vujičić je na službu apostolskoga upravitelja imenovan bez Stadlerova znanja i bez znanja Zemaljske vlade. Stoga je Kállay, očito ljut zato što je bio zaobiden kod ovoga imenovanja, na Vujičićevo pitanje može li on kao apostolski upravitelj u

pismu Stadler veli da se vrlo iznenadio kad je saznao za takvo tumačenje svojega izvještaja, koji je sačinio nakon razgovora s Vujičićem i barunom Kutscherom. Potom Stadler veli kako je u tom svom prethodnom pismu pisao da je, prema Vujičićevim i Kutscherinim riječima, Kállay načelno podržavao slanje apostolskoga upravitelja na područje Srbije, ali je, u razgovorima s njima dvojicom, Kállay izrazio mišljenje kako nije dobro da na tu službu bude imenovan svećenik iz Bosne zato što u Srbiji vlada veliki animozitet prema austro-ugarskoj upravi u BiH, a, k tome, Vujičić je, kao duhovnik zatvorenika, bio i državni službenik.

2. CRKVENA RAZINA PROBLEMATIKE

2.1. *Stadler i pravoslavni metropolita Kosanović*

Godine 1883. izbila je javna polemika između pravoslavnoga sarajevskoga metropolita Save Kosanovića, s jedne strane, i nadbiskupa Stadlera i mostarskoga biskupa Paškala Buconjića, s druge strane.²⁰ Prepiska među njima započela je tako što je Kosanović objavio okružnicu u kojoj je napao Katoličku crkvu zbog navodna prozelitizma u BiH, na što su mu Stadler i Buconjić odgovorili otvorenim pismom. Kosanović je svoju okružnicu, najvjerojatnije da bi izbjegao cenzuru koju je vlast u BiH vršila nad tiskovinama, objavio 24. lipnja 1883. u Novom Sadu u srpskim novinama *Zastava*,²¹ čije je uredništvo bilo poznato po radikalnim stavovima. Okružnica pravoslavnoga metropolita zaista je vrvjela neutemeljenim optužbama. No, njezina pojava nije se dopala državnim vlastima prije svega zato što je mogla izazvati nemire u ovim samo prije pet godina osvojenim krajevima, koji su ionako bili puni problema. Stoga je vlada intervenirala kod Kosanovića, koji je, prema jednom vladinu izvještaju što se čuva u arhivu nekadašnje vatikanske Kongregacije za izvanredne poslove, bio obećao da će povući svoje optužbe.²² Kosanović, međutim nikada nije povukao svoje optužbe pa se u kolovozu pojavio Stadlerov i

Srbiji očekivati novčanu potporu od njegova ministarstva, odgovorio: "Tko Vas šalje u Srbiju, neka Vam dadne i pomoć."

²⁰ Ovdje ispisujem samo kronologiju ovoga događanja zato što je sadržaj kako Kosanovićeve poslanice tako i Stadlerova i Buconjićeva odgovora naširoko prikazan na drugome mjestu. Usp. T. Vukšić, *Medusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*. Povijesno-teološki prikaz, Mostar 1994., str. 168-176.

²¹ Usp. S. Kosanović, *Okružnica*, u: *Zastava* 89 (1883), 2.

²² AES, Austria-Ungheria, Pos. 534-541, Fasc. 247, 33r-36r.

Buconjićev odgovor na njegovu okružnicu u obliku otvorena pisma²³ jer bi, u protivnome, da se katoličko vodstvo nije oglasilo, prešutno dalo za pravo pravoslavnome metropolitu.

Zbog odgovora dvojice katoličkih biskupa (Stadler tada upravlja i Banjom Lukom kao apostolski upravitelj, što znači da tamo biskupa nema)²⁴ vlada se dodatno uznemirila smatrajući da su katolički biskupi izabrali neprikladan trenutak za odgovor budući da je Kosanovićeve okružnica, prema vladinu mišljenju, već bila dobro zaboravljena u javnosti.²⁵ Naime, vlasti su priželjkivale da će katolički biskupi odšutjeti na Kosanovićeve provokaciju. S druge strane, vlada je smatrala da je Kosanovićeve okružnica prepuna zlobnih ideja pa se bojala moguće katoličke žestoke reakcije.²⁶ No, nakon što je proučila biskupsko otvoreno pismo, prvi dio otvorenoga pisma katoličkih biskupa vlada je smatrala umjerenim, dok je u drugome dijelu Stadlerova i Buconjićeva odgovora također vidjela duh zlobne kritike.²⁷

2.2. Pravoslavne optužbe na račun katolika

Kosanovićeve okružnica bila je zapravo dio mnogo šire akcije koja se vodila u pravoslavnome svijetu, a osobito u Srbiji, protiv svega austro-ugarskoga u BiH i protiv svega što je s novom vlašću došlo u te krajeve. Vođeni idejom da su Hercegovina i Bosna isključivo srpske zemlje, te da ih je Austro-Ugarska otela Srbiji, ovi krugovi su koristili svaku prigodu da se i od najsitnijih problema napravi veliko političko pitanje.²⁸ Sve to, naravno, uvelike je zabrinjavalo vlast u BiH.

²³ Stadler i Buconjić svoj su odgovor tiskali u Zagrebu kao poseban otisak, ali je mjesec dana kasnije objavljen i u katoličkim novinama u Hrvatskoj. Usp. *Otvoreno pismo presviet. gosp. Savi Kosanoviću, metropoliti grčko-iztočne crkve u Sarajevu*, u: *Katolički list* 38 (1883), 302-303.

²⁴ Usp. A. Orlovac, *Dr Josip Stadler - upravitelj Banjalučke biskupije*, u: CCP 14 (1984), 44-63.

²⁵ AES, Austria-Ungheria, Pos. 534-541, Fasc. 247, 33v-34r: "Msgr. Stadler, en choisissant inopportünement un époque où le déplorable incident était vidé et presque oublié, avait fait apparaître, lui-aussi à l'insu du Gouvernement, une lettre ouverte à l'adresse du métropolitain."

²⁶ AES, Austria-Ungheria, Pos. 534-541, Fasc. 247, 33r: "... une lettre pastorale imbue d'idées malveillantes..."

²⁷ AES, Austria-Ungheria, Pos. 534-541, Fasc. 247, 34r: "Cette lettre dont le texte apparut dans la presse se compose de deux parties. - La première d'un style digne et modéré, refute les arguments de son adversaire. - La deuxième s'inspirant malheureusement d'un esprit de critique malveillant, la croyance de l'église grecque-orientale et blesse par conséquent le clergé et les arhérents de si ce rite..."

²⁸ Kao središte iz kojega su najčešće dolazili ovi pisani napadi osobito se isticao Novi Sad i serija knjiga pod naslovom *Bosansko-hercegovački zbornik*. Usp. npr. *Tri carska memoranduma o srpsko-pravoslavnim prilikama i uređenju vjersko-*

Zabrinjavalo je to i Katoličku crkvu jer su mnoge pravoslavne novine, uz tadašnju vlast, neprestano optuživale katolike zbog navodnih nasrtaja na pravoslavce, a nadbiskupa Stadlera kao prvoga predstavnika takva odnosa prema pravoslavicima. U kojoj mjeri je takvo pisanje bilo organizirano ponajbolje govori podatak da su pisci tih tekstova katkad bili čak i ruski konzuli u Sarajevu iako nisu otvoreno potpisivali članke.²⁹ U vezi s time često se spominje neki Poljak grkokatolik Christof Mieroszowski, koji je, navodno, i samomu sarajevskom pravoslavnomu metropolitu u lipnju 1881. ponudio da prijeđe na katoličku vjeru.³⁰ Iako je Stadler prvi put došao u Bosnu istom sedam mjeseci poslije događaja Mieroszowski-Kosanović, postoji srpska literatura koja upravo Stadlera optužuje da je izravno režirao i taj slučaj.³¹ U prilog istoj tezi kako ta protukatolička opredijeljenost nije birala sredstva, dodajem još jedan nebulozan primjer. Naime, poznato je da je Stadler u Sarajevo prvi put u svome životu došao istom u siječnju 1882. No, već u veljači iste godine, kad on još nema ni vlastite kuće u kojoj bi živio, ruske novine, očito sinkronizirano sa

prosvjetne samouprave u Bosni i Hercegovini, u: Bosansko-hercegovački zbornik, sv. I., Novi Sad 1902.; *Rimska propaganda u Bosni i Hercegovini od vremena austro-ugarske okupacije*, u: Bosansko-hercegovački zbornik, sv. VII., Novi Sad 1903.

- ²⁹ AES, Austria-Ungheria, Pos. 510-517, Fasc. 238, 48r-56v. Pod ovim brojem nalazi se talijanski prijevod članka, koji je datiran u Banjoj Luci 25. veljače 1882., a objavljen malo nakon toga u ruskim novinama *Grazdanin*. Prijevod je napravljen u Nuncijaturi u Beču i poslan u Rim. Prema informacijama koje je imao nuncij, taj tekst je najvjerojatnije napisao ruski konzul u Sarajevu, a novinama ga je dostavio prokurator Svetoga Sinoda Pobjedonozov. Ustvari, u uvodnom dijelu izvještaja nuncij piše ovako: "Da parte ben informata mi viene detto, che questa corrispondenza sia la riproduzione d'un rapporto del Console Imperiale russo a Sarajevo, rapporto che fu comunicato al *Grazdanin* dal Signor Pobjedonozov, procuratore superiore della S. Sinodo." Ovaj tekst je zanimljiv i kao pravoslavni izvor o stanju pravoslavnoga svećenstva u BiH koji kaže da su mnogi tadašnji pravoslavni svećenici toliko neuki da ne znaju ni čitati ni pisati. Doslovce veli (49v): "Molti di essi non sanno né leggere né scrivere. Vene sono parecchi, i quali prima di diventare preti non hanno funzionato né una sola volta nel culto divino." Tekst potom optužuje tadašnju vlast zato što ne dopušta kandidatima za pravoslavno svećenstvo da idu na školovanje u Srbiju i u Rusiju, a onima koji su tamo završili školovanje ne dopušta djelovanje.
- ³⁰ Usp. ABiH ZMF BH Pr. 641/1881. Jedan drugi dokument pogrešno veli da je prezime toga Poljaka bilo Miroslawski. Usp. AES, Austria-Ungheria, Pos. 510-517, Fasc. 238, 51v: "L'agente principale della Curia Romana, il conte polacco Miroslawski, il quale ha insinuato al metropolita Kossanovicz di accettare l'unione e di pubblicare in tutto il paese la trasmissione della Chiesa a Roma ed al Papa."
- ³¹ Usp. V. Bogičević, *Stanje Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini od okupacije 1878. do početka borbe za versko-prosvjetnu autonomiju*, u: Spomenica povodom osamdesetogodišnjice okupacije Bosne i Hercegovine (1878-1958), pedesetogodišnjice aneksije (1908-1958) i četrdesetogodišnjice oslobođenja i ujedinjenja (1918-1958), Beograd 1959., str. 59.

srpskim pretenzijama, pišu kako je on glavni predstavnik rimske propagande u ovim krajevima. Te novine pišu da je Stadler iako je mlad vrlo vješt, da raspolaže vrlo velikim sredstvima, a u stvari propagiranja unije da mu je od velike pomoći biskup Strossmayer, koji da namjerava sve Slavene prevesti na katoličanstvo; da se okružio vrlo sposobnim ljudima, da raspolaže neizmjernim svotama novca, a iza svega toga da stoje Rimska kurija i austrijska vlada, tako da je sadašnje stanje Pravoslavne crkve u BiH gore nego za vrijeme prijašnje turske vlasti.³²

2.3. Prelasci iz jedne vjere u drugu

Veliki problemi redovito su nastajali u prigodama kad bi koja osoba, bilo koje vjere, prešla na katoličku vjeru. Međutim, važno je napomenuti da su znanstvena istraživanja dokazala kako su se, usprkos velikoj političkoj i policijskoj uzbuni koja je podizana u gotovo svakom slučaju, sa stajališta statistike, prevjeravanja zaista rijetko događala.³³ S obzirom da sam na drugom mjestu ovom pitanju posvetio mnogo prostora,³⁴ ovdje ću pojednostaviti stvar. Vlada je nastojala, što je moguće više, spriječiti prelasku prije svega na katoličku vjeru ne bi li izbjegla optužbe da kao "katolička" država podržava proces katoliciziranja. Naime, nakon podosta problema i uzbuđenja, vlada je 15. srpnja 1891. proglasila čak i zakonsku Naredbu³⁵ kojom je željela urediti pitanje prevjeravanja, no katolički biskupi odbili su primijenjivati odredbe toga zakonskoga akta jer su ga smatrali nepravednim i protivnim crkvenom zakonu. Sva trojica biskupa iz BiH, već 21. kolovoza 1891., pisali su zajedničko pismo

³² Usp. AES, Austria-Ungheria, Pos. 510-517, Fasc. 238, 51v-56v.

³³ Usp. *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, Zagreb 1906., str. 136; T. Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*. *Povijesno-teološki prikaz*, Mostar 1994., str. 163. Prema ovim izvještajima u BiH je od 1878. do 1904. od katoličke vjere otpalo 100 osoba, a u nju došlo 68, od pravoslavne je otpalo 37 a u nju došlo 72 a od islama je otpalo 44 a na njega prešlo 36. Da su gornje brojke točne potvrđuje i istraživanje, koje se odnosi na razdoblje od 1878. do 1899., a čiji su rezultati tiskani u izdanju Austrijske akademije znanosti iz Beča. Usp. F. Hauptmann, *Die Mohammedaner in Bosnien-Hercegovina*, u: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Konfessionen*, sv. IV., Beč 1985., str. 694.

³⁴ Usp. T. Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*. *Povijesno-teološki prikaz*, Mostar 1994., str. 125-168.

³⁵ Usp. ABiH ZMF BH Pr. 332/1891.; *Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 9. jula 1891., br. 52.694/I., o prelaženju ovozemnih pripadnika iz jednoga vjerozakona u drugi u Bosni i Hercegovini zastupljen vjerozakon*, u: *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu XIV (1891)*, 419-424.

Papi, prosvjedujući protiv odluka te Naredbe.³⁶ Službena reakcija Svete Stolice na ovu vladinu Naredbu uslijedila je već 8. rujna 1891. Tada je državni tajnik kardinal Rampolla poslao pismo nunciju Galimbertiju, u kojemu je rečeno da Katolička crkva odredbe sadržane u Naredbi ne može ni odobriti ni tolerirati.³⁷ Nakon toga su nadbiskup Stadler i biskupi Buconjić i Marković objavili okružnicu, upućenu svim svećenicima, kojom su im strogo zabranjivali primjenjivati odredbe Naredbe.³⁸ To je prisililo vlasti da neke odredbe, koje su se ticale prije svega slobode savjesti, preinače pa je iz Rima stigla obavijest da se novi oblik zakona o vjerskim prelascima može tolerirati (tolerari potest).³⁹ No, zakonskim preinakama problemi nisu nestali. Dapače, nastavili su se na isti način.

Ovdje je zanimljiv slučaj pravoslavne djevojke Stane Zjajić iz Vukovskoga u kotaru Bugojno. Ona se 1895. odlučila udati za jednoga katoličkoga mladića i odlučila postati katolikinja. Na župnikov zahtjev Stadler je dao odobrenje samo za sklapanje mješovite ženidbe odgodivši djevojčin prijem u Katoličku crkvu za vrijeme kad bude prikladno poučena. No, samo nekoliko dana nakon njezina vjenčanja, na zahtjev njezina oca, policija ju je silom odvela u Vukovsko gdje su je njezini ukućani malo kasnije udali za nekog pravoslavca.⁴⁰ Zbog ovakvih slučajeva Stadler je 18. siječnja 1896. ponovno pisao državnom tajniku Rampolli o pitanju vjerskih prelazaka, tražeći savjeta.⁴¹ Istoga dana (18. siječnja 1896.) poslao je Rampolli i jedan dugi izvještaj navodeći pojedinačne slučajeve državnoga nasilja.⁴² O ovome Stadlerovu izvještaju raspravljali su kardinali na sjednici Kongregacije Svetoga Oficija 29. siječnja 1896., o čijim zaključcima su izvjestili kardinala Rampollu 4. veljače. Zapravo, zaključili su da je Stadlerova odluka glede nepoštivanja državnoga zakona o obraćenjima vrlo pravedna jer slijedi prirodno i Božje pravo da se nikoga zdrave pameti, tko dragovoljno želi ući u Katoličku crkvu, ne smije odbiti. Ove zaključke kardinala odobrio je i papa Leon XIII.⁴³ Budući da je Stadleru bilo ostavljeno da

³⁶ Usp. AES, Austria-Ungheria, Pos. 647-654, Fasc. 289, 82r-84v.

³⁷ Usp. ABiH ZMF BH Pr. 496/1891.

³⁸ Usp. ANOS 745/1891.

³⁹ Usp. Stadlerov dopis vladi od 20. siječnja 1894. ABiH ZMF BH Pr. 62/1894.

⁴⁰ Usp. ANOS 610/1895.; ABiH ZMF BH Pr. 998/1899.

⁴¹ AES, Austria-Ungheria, Pos. 654, Fasc. 728, 34rv.

⁴² Usp. AES, Austria-Ungheria, Pos. 654, Fasc. 728, 37r-40r.

⁴³ Usp. AES, Austria-Ungheria, Pos. 647-654, Fasc. 289, 43rv.

Izvještaj s ove sjednice Kongregacije Svetoga Oficija, upućen kardinalu Rampolli 4. veljače 1896., bio je velika potpora biskupima u BiH, a glasio je ovako: "Intorno alla domanda, fatta dall'Arcivescovo di Vrhbosna nella lettera (...), gli Emminentissimi Signori Cardinali, (...), dopo averla maturamente esaminata, mi han dato

vlađi priopćí ove zaključke kad prosudi da je to razborito, biskupi su čekali čak još nekoliko godina nadajući se smirivanju. No, kako vlast nije mijenjala svoje ponašanje, biskupi su 31. srpnja 1899. napisali zajednički prosvjed protiv vlade, u kojemu su joj službeno priopćili da se ne smiju ni više hoće držati vladinih propisa već da će primjenjivati samo crkvene zakone.⁴⁴ Svoje stajalište biskupi su u pisanom obliku obrazložili ministru Kállayu, a o istoj stvari Stadler je ponovno 8. listopada 1899. izvijestio i državnoća tajnika kardinala Rampollu.⁴⁵

Ovo pitanje zapravo nikada nije riješeno na način koji bi zadovoljio sve strane, a u prilog toj tvrdnji navodim jedan slučaj iz 1913. godine. Tada se u Sarajevu obratila s pravoslavlja na katoličku vjeru 22-godišnja djevojka Đurđinka Pavlović te ušla u samostan s nakanom da postane časna sestra. Da bi izbjegla sve probleme, privremeno se sklonila u jedan samostan u Dalmaciji. No, kad se kasnije vratila u Sarajevo, gdje je pohađala školu, na ulici su je doslovce oteli neki pravoslavci, u nakani da je vrata u pravoslavlje. Poslije toga Stadler je 5. listopada 1913. uputio žestok prosvjed Zemaljskoj vlađi,⁴⁶ na početku kojega veli: "Povodom obraćenja pravoslavne djevojke Gjurgjinke Pavlović na katoličku vjeru počinjene su sa strane privatnih osoba, kao što i sa strane pravoslavnih crkvenih oblasti te sa strane zastupnika političke oblasti tolike nekorektnosti i protuzakonitosti, da je potpisani nadbiskupski Ordinarijat kao

incarico di riferire alla Eminenza Vostra ch'Essi trovano assai giusta la risoluzione del detto Arcivescovo di non permettere ai Sacerdoti che nei casi di conversioni procedano secondo l'ordinazione del Governo, nč antica nč nuova, ma che operiono secondo il diritto di natura e divino, il quale richiede che non si respingano dalla Chiesa Cattolica coloro che di mente sana ed in età conveniente domandano di entrarvi.

Gli Eminenti Cardinali credono ancora che intorno a tal questione non si possa serbare il silenzio; ma si debba rappresentare al Governo che, a vista di fatti tanto deplorabili, la S. Sede č costretta di reclamare; ch'esso Governo non č stato a quanto promise di fare, intorno a tal riguardo, di concreto colla S. Sede; e che perciò, tarttandosi di questione di sì gran momento, l'Autorità Ecclesiastica non può recedere, sulla conversione degli eretici e degli infedeli, da quanto prescrive il diritto di natura e divino.

Sul modo poi e sul mezzo di significare queste cose al Governo Austro-Ungarico, gli Eminenti Cardinali commettono tutto al senno e alla prudenza dell'Eminenza Vostra Reverendissima, la quale potrà vedere se tal comunicazione debba farsi o per mezzo del Nunzio, o per mezzo dell'Arcivescovo, o direttamente per mezzo della Segreteria di Stato.

E' questo ciò che gli Eminenti Cardinali risolsero sulla domanda fatta dall'Arcivescovo di Vrhbosna; il che fu approvato ancora dal S. Padre."

⁴⁴ Usp. ABiH ZMF BH Pr. 998/1899.

⁴⁵ AES, Austria-Ungheria, Pos. 654, Fasc. 728, 55r-56v.

⁴⁶ Usp. ABiH ZMF BH Pr. 1373/1913.-ad.

predstavnik katoličke crkve u Bosni, prisiljen, da proti cijelomu postupku u toj aferi i proti držanju političke oblasti podigne najodlučniji prosvjed." Zatim je objasnio kako je Đurđinka cijelu godinu dana prije obraćenja redovito pohađala katoličku službu Božju, zajedno sa svojom materom dolazila je na katoličke propovijedi a svoje osvjedočenje otvoreno je pokazivala pred činovnicima u kotarskom sudu gdje je radila. Otišla je iz roditeljske kuće zato da se zaštiti od svojega očuha a, da ne bi bilo nikakve sumnje, Stadler u sljedećem odlomku piše kako: "Prigodom njezine konverzije nije se Gjurgjinka Pavlović držala propisa, što ih nareguje naredba visoke zemaljske vlade iz god. 1891, a to s razloga, jer su ti propisi uz postojeće okolnosti u Bosni neprovedivi, i jer je baš poradi te neprovedivosti sv. Stolica zabranila obdržavati dotične propise. (...)

Ali u ovom se je slučaju očito kršila naredba iz godine 1891. baš s one strane, koja odrješito traži točno vršenje te naredbe. (...) Jer fizičko nasilje, strahovanje i prijetnje, sprječavanje slobodnog kretanja ipak nije baš propisano u naredbi od god. 1891.

Nadbiskupski ordinarijat prosvjeduje proti tomu, što oblast nekažnjeno pušta nasilje, izvedeno na Gjurgjinki na javnoj ulici, gdje bijaše silom oteta i odvedena protiv njezine volje u tugju kuću; prosvjeduje proti tomu, što je vladin povjerenik u protimbi sa spomenutom naredbom dopustio, da povlače Gjurgjinku Pavlović po više puta na pravoslavnu konzistoriju, u "Prosvjetu", pa da je tamo stavljaju na duševne muke, samo da otpadne od katoličke vjere; prosvjeduje proti tome, da je sam vladin zastupnik pogodovao nastojanju, da se djevojku prijevarom otpremi u inozemstvo; prosvjeduje proti zabrani vladinog povjerenika, da se punoljetna djevojka povrati u samostan, kako je ona bila tražila; prosvjeduje proti tomu, što vladin povjerenik oblasno izjavljuje, da Gjurgjinka nije katolikinja, već pravoslavna, jer ako se pri njezinoj konverziji nije obdržavala vladina naredba, stoji civilnoj oblasi na volji, šta će učiniti sa svoje strane proti onima, koji se ne drže njezinih propisa, ali ona ne može u savjesti anulirati jednog vjerskog akta, što je učinjen pred Bogom i Njegovom crkvom; napokon ordinarijat prosvjeduje proti nepravednom globljenju preč g. zač. kanonika i župnika A. Predmerskoga radi toga, što je vršio svoju dužnost, što mu je naložila njegova crkvena oblast,⁴⁷ kao što i proti

⁴⁷ Župnik Andrija Predmersky bio je 3. listopada 1913. kažnjen sa 300 kruna globe u slučaju Đurđinke Pavlović, a u slučaju sestara Aleksandre i Mileve Mijatović 26. rujna 1913. s još 200 kruna globe. No, 25. studenoga 1913. oslobođen je plaćanja tih globa koje su iznosile 500 kruna, s obrazloženjem da je morao slušati svoje crkvene poglavare, zbog čega ne snosi osobnu krivnju. Usp. ABiH ZMF BH Pr. 7090/1913.

globljenju Margarine Pavlović, što je slijedila glas Božji i postala katolikinja.”

Osim ovoga, Stadler je u službenom glasilu svoje nadbiskupnije *Vrhbosni* objavio i službenu Izjavu kojom je prosvjedovao protiv državnoga nasilja nad Đurđinkom (Margaritom) Pavlović te zahtijevao poštivanje osobnih sloboda i načela slobode savjesti te je još jednom naglasio kako Katolička crkva, sa svoje strane, nikada nije upotrijebila ni fizička ni moralna sredstva prisile da bi spriječila neko obraćenje s katoličanstva na bilo koju drugu vjeru, što državne vlasti gotovo redovito čine kad netko odluči postati katolik.⁴⁸

Međutim, petnaestak dana prije ovih Stadlerovih prosvjeda, 22. rujna 1913., nakon što je zbog zastupanja jednakoga stajališta bio zaplijenjen broj 215 *Hrvatskoga dnevnika* od 20. rujna iste godine, poglavar BiH Potiorek pisao je Zajedničkom ministarstvu financija da je Stadlerovo ponašanje prema državnim odredbama u vjerskim pitanjima postalo nepodnosivo.⁴⁹

No, vidjeli smo da je, kako za Stadlera u Sarajevu, tako i za samoga papu u Rimu, još više nepodnosivo bilo ponašanje državne vlasti koja, kad se radilo o promjeni vjere, nije poštivala načelo osobne slobode i slobode savjesti, osobito ne za osobe s manje od dvadeset i četiri navršene godine života, jer je tek tada, prema važećem državnom zakonu, osoba postajala punoljetnom. Katolička crkva pak iz načelnih razloga nije mogla poštivati takav propis, koji je bio izravno protivan i prirodnom i crkvenom zakonu osobito kad se radilo o sklapanju mješovitih brakova.

2.4. Katolici se osjećaju ugroženima

Među katolicima je sve više prevladavalo uvjerenje da državna vlast zapostavlja i ugrožava interese katolika te su zbog toga prosvjedovali i biskupi. Zato je državni poglavar Appel 19. studenoga 1903. vodstvu Zajedničkoga ministarstva financija poslao povjerljiv izvještaj od čak 32 strojem pisane stranice, kojim je upozorio Ministarstvo na širenje rečenoga uvjerenja među katolicima, za koje

⁴⁸ Usp. *Izjava preuzv. g. nadbiskupa Dr. Josipa Stadlera o konverzijama*, u: *Vrhbosna* 20(1913.)327-328.

⁴⁹ ABiH ZMF BH Pr. 5584/1913. Potiorek u svome dopisu veli: "... dass die Schreibweise des genannten Blattes im Vereine mit der sonstigen Haltung des Erzbischofs Dr. Stadler in der Konversionsfrage das Verhältnis dieses Kirchenfürsten zu der Landesverwaltung zu einem nicht mehr erträglichen macht."

katolici ne bi imali nikakva valjana razloga.⁵⁰ Glavni razlog ovakvih razmišljanja katolika, prema ovom Appelovu izvještaju, nalazio se u Naredbi iz 1891. o prelasku iz jedne vjeru u drugu, koju su katolički biskupi, potpomognuti odobrenjem iz Rima, svim svećenicima zabranili primjenjivati dok pravoslavno i muslimansko vjersko vodstvo nije protiv nje prosvjedovalo.⁵¹ Ovaj povjerljivi izvještaj važan je osobito stoga što potvrđuje da je od početka austrougarske vlasti u BiH (1878.) pa do 1900., kroz razdoblje od cijele 22 godine, bilo samo 50 obraćenja na katoličku vjeru, što ponajbolje govori o neutemeljenosti čestih optužaba glede katoličkoga prozelitizma u to doba.⁵²

⁵⁰ ABIH ZMF BH Pr. 1422/1903, str. 1-2. Appel je pisao ovako: "Durch die ganze vorliegende Beschwerde zieht sich wie ein roter Faden die Klage, dass die katholische Glaubensgenossenschaft in diesen Ländern zu Gunsten der übrigen Confessionen benachteiligt werde und dass der katholische Kirche hier im Allgemein nicht jene Stellung eingeräumt werde, die zu beanspruchen sie berechtigt sei. Diese Klage des katholischen Elementes, oder besser gesagt, der katholischen Geistlichkeit, ist eine Permanente und hat ihren Grund keineswegs darin, dass eine factische Benachteiligung oder Vernachlässigung der Katholiken gegenüber der Bekennern der anderen Culte durch die Regierung zu constatiren wäre, (...) während die Katholiken sich von der Occupation, beziehungsweise Administrirung dieser Länder durch eine katholische Macht einen vollständigen Umschwung der Verhältnisse und Verwaltungsmaximen in präponderirend katholischem Sinne erwarteten."

⁵¹ ABIH ZMF BH Pr. 1422/1903, str. 6. "Während die übrigen Confessionen die Publication dieser Verordnung ruhig hinnahmen, war es der römisch katholische Episcopat diese Länder, mit dem Erzbischof Dr. S t a d l e r an der Spitze, welcher sofort in heftigster Opposition gegen dieses Gesetz entbrannte und unter Hinweis auf das ablehnende Votum der römischen Curie die Befolgung derselben verweigerte."

⁵² ABIH ZMF BH Pr. 1422/1903, str. 9. "Jedoch auch die allgemeine Behauptung der vorliegenden Beschwerdeeingabe, dass die Regierung dem Übertritte zur katholischen Religion Schwierigkeiten bereite, und denselben durch die Erlassung der Conversionsverordnung geradezu unmöglich gemacht habe, ist in keiner Hinsicht begründet und lässt sich am besten durch den Hinweis auf die dem hohen Ministerium mit den hierstelligen Berichten vom 12. Juni und 20. Juli 1900, Z. 519 res. und 637 res. vorgelegte Übersicht über die Gesamtbewegung der Conversionen seit den ersten Anfängen unserer Verwaltung entkräften, aus welchen hervorgeht, dass anlangend den Übertritt von Akatholiken bos. herc. Landesangehörigkeit zum Katholicismus - und solche Fälle kommen hier in erster Linie in Betracht - seit der Occupation bis zum Jahre 1900, also in eine Periode von 22 Jahren, 50 solcher Fälle vorgekommen sind, wovon in 41 Fällen die Conversion zum katholischen Glauben perfect geworden ist, während in nur 9 Fällen der beabsichtigte Übertritt nicht vollzogen wurde."

2.5. *Tri pravoslavna svećenika postali katolici, tri katolička pravoslavci*

Od svih pojedinačnih prevjeravanja koja su se dogodila u BiH za vrijeme austro-ugarske uprave, svakako su i danas osobito zanimljivi slučajevi nekolicine svećenika koji su mijenjali vjeru, iako se za te slučajeve uglavnom malo zna. Iz dokumenata koje čuvaju razni arhivi zna se za tri pravoslavna svećenika koji su bili odlučili postati katolicima, kao i za tri katolička svećenika koji su bili odlučili postati pravoslavcima.

Zbog toga što je dostupno sasvim dovoljno dokumenata da se rasvijetli cijeli tijek događanja, ovdje prije svih drugih treba spomenuti slučaj fra Ive Čosića, kapelana i katehete u Sanskom Mostu, koji je 1901. bio prešao na pravoslavlje kod srpskoga pravoslavnoga župnika u Starom Majdanu.⁵³ No za taj je događaj Zajedničko ministarstvo financija saznalo tek iz vijesti koju su tiskale zagrebačke srpske novina *Srbobran*. Stoga je ministar Kállay odmah (8. ožujka 1901.) poslao brzojav nadležnome državnom uredu u Sanskom Mostu tražeći potvrdu događaja i dodatne podatke.⁵⁴ Iz odgovora u obliku šifriranoga brzojava, koji je poslan sutradan 9. ožujka 1901.,⁵⁵ saznaje

⁵³ Već u svojoj knjizi *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*. Povijesno teološki prikaz, Mostar 1994., na str. 168 signalizirao sam slučaj fra Ive Čosića, ali tada nisam raspolagao arhivskom dokumentacijom koja bi slučaj potvrdila i rasvijetlila.

⁵⁴ ABiH ZMF BH Pr. 363/1901. Kállay je poslao brzojav 8. ožujka 1901. a ovdje ga prepisujem sa svim pogreškama koje je napravila pošta. "aus sanski most in bosnien wird dem 'srbobran' gemeldet: franciskaner ivo kosics erschien vor einygn tagen bej serbischn pfarrer starimajdan gab willen kund, zum grichisch - orientalischn glaubn ueberzutreten. als kreisvorsteher diesen schritt des franciskaners erfuhr, liess er ihn durch gendarm vorfuehren, um ihn ueber ursache seiner ungewoehnlychn vorganges auszuforschen. kosics erklaerte, bej entschlusze zu verharren, da er sych aus frejn stueckn zu glaubenswechsel entschloszen habe. daraufhin wurde franciskaner fuer verhaftet erklaert u von gendarmen nach banjaluka eskortirt, wo gegen ihn wejter untersuchung zuge."

⁵⁵ ABiH ZMF BH Pr. 375/1901. "Hiesiger Franciskanerkaplan und Katechet Fra Ivo Čosić am 10. Feber nachts sich geheim zum or. orth. Protosingel Čulibrković nach Stari Majdan begeben und erhielt bei denselben zuerst Versteck dann offenen Unterstand. Einige Tage darauf hat Čosić beabsichtigen Übertritt zum or. orth. Glauben durch Protosingel der Expositur Majdan anmelden lassen, dann schriftlich Übertrittserklärung zuerst der Expositur und später der Bezirksamte übersendet. Dieselbe konnte in dieser Form gesetzwidrig nicht be? Amtshandlung unterzogen werden. Aufenthalt des Čosić in und Unterstützung durch Protosingel erregte grösstes Ärgerniss bei katholischer Bevölkerung des Bezirkes und stand zu befürchten, zu Zusammenstössen zwischen beiden Confessionen und Blutvergissen komme. Landesregierung wurde Situation telegrafisch gemeldet. Am 21. Feber hat dieselbe offenbar über Ansuchen der katholischen geistlichen Sarajevoer Oberhördn zwangweise Übergabe des Čosić an

se da je fra Ivo Čosić noću 10. veljače tajno zaista otišao pravoslavnom protosinđelu Čulibrkoviću, da je kod njega stvarno prešao na pravoslavlje, što je sam pismeno potvrdio tomu istomu državnomu uredu u Sanskom Mostu, ali da ga je državna vlast 23. veljače silom vratila natrag i predala biskupu Markoviću u Banjoj Luci te da je sve to izazvalo veliko uzbuđenje među katolicima i pravoslavcima.

Istoga dana, 9. ožujka, Kállay je također šifriranim brzojavom potvrdio da je primio brzojav iz Sanskoga Mosta te je zatražio brzo i iscrpno izvješće o cijelom događaju ali i odgovor na pitanje zašto ga Zemaljska vlada nije odmah izvijestila o tomu vrlo važnomu događaju.⁵⁶

Na ovaj Kállayev zahtjev već 11. ožujka 1901. odgovorio je poglavar Zemaljske vlade Appel iscrpnim izvještajem na tri stranice.⁵⁷ Pisao je kako je fra Ivo Čosić već dugo u pretjeranim količinama u živao alkohol pa su ga zbog toga prije više godina njegovi poglavari bili smjestili u samostan u strogu klauzuru. Nakon što je izgledalo da se popravio, bio je poslan u Sanski Most kao suradnik tamošnjem župniku. Međutim, u Sanskom Mostu opet se počeo opijati. To je bio razlog da ga njegovi poglavari ponovno pozovu u samostan, no on je to odbio i otišao pravoslavnom protoprezbiteru Čulibrkoviću u Stari Majdan, gdje je prešao na pravoslavlje. Zemaljska vlada saznala je za taj događaj 16. veljače iz brzojava koji je stigao od nadležnoga ureda iz Sanskoga Mosta kojim se pitalo dopuštenje od vlade da se Čosića silom vrati u samostan. Sutradan je vlada odgovorila da se državna vlast ne treba miješati u ovaj slučaj sve dok je mirno stanje među katolicima i pravoslavcima. No, kad je provincijal bosanskih franjevaca 19. veljače zamolio državnu vlast da Čosića silom dovede u samostan Petrićevac u Banjoj Luci, vlada je odobrila molbu te je Čosić, iz nekih

Franciskanerkloster, bezw. an Bischof Marković in Banjaluka telegrafisch angeordnet. Čosić hatte auch er? Vorladung zum Bezirksamt nicht Folge geleistet. Obiger Auftrag der Landesregierung wurde 23. Feber mit tunlichster Schonung ausgeführt. Sache hatte infolge der Agitation und Haltung des Protosingel und allseitiger Erregung höchst bedenkliche Form angenommen. Ausführlicher Detailbericht vorgestern im Dienstwege an Landesregierung abgegangen." Točkice i upitnici u gornjem prijepisu dokumenta napisani su na isti način kako stoje u izvorniku koji je pisan strojem. Nastali su najvjerojatnije zato što vladin prepisivač nije uspio pročitati svaku riječ iz šifriranoga brzojava.

⁵⁶ ABiH ZMF BH Pr. 375/1901. U drugom dijelu svoga brzojava pisao je Kállay: "Ich wünsche sofort ausführliche Berichterstattung über diesen Vorfall und über die Gründe, aus welchen mir Landesregierung eine so wichtige Angelegenheit nicht sofort gemeldet hat, sowie eine motivierte Darstellung des bisher getroffenen Massregeln, schliesslich über jene Verfügungen, durch welche die Landesregierung die vom Bezirksamt gemeldete grosse Erregung glaubt mit Sicherheit beschwichtigen zu können."

⁵⁷ ABiH ZMF BH Pr. 400/1901.

razloga, predan biskupu Markoviću, a ne u samostan.⁵⁸ S druge strane, vlada je kasnila s informacijom prema Ministarstvu zato što nije smatrala da je ovo događaj od velike važnosti, ali ponajprije zato što su državni službenici posljednjih dana bili zauzeti oko poslova vezanih uz muslimanske oporbene vođe.

Sve je završilo tako da se fra Ivo Čosić vratio na katoličku vjeru 12. ožujka 1901., moleći javno za oprost sve koje je sablaznio svojim otpadnućem od nje. U samostanu trapista kod Banje Luke, pred dvojicom članova samostana kao svjedocima, napisao je svoje pokajanje i dao ga objaviti u sarajevskoj *Vrhbosni*.⁵⁹

Ovdje treba spomenuti i fra Lovru Dalića, koji je, prema državnom popisu svih obraćenika u BiH od 1878. do 1909., a koji se čuva u državnom arhivu u Sarajevu, u mjestu Priluci kod Livna 1890.⁶⁰ navodno prešao na pravoslavlje, no nikakvi drugi podaci o ovom slučaju nisu zasad na raspolaganju.

Osim ove dvojice spomenutih, postoji u *Istočniku*, srpskim pravoslavnim novinama i glasilu metropolije iz Sarajeva, zabilježen slučaj jednoga katoličkoga župnika iz Zenice koji je, prema tome članku, 1896. u sabornoj crkvi u Beogradu, u prisutnosti samoga metropolita Mihaila, prešao na pravoslavlje te uzeo novo ime

58 ABiH ZMF BH Pr. 400/1901. "Inzwischen langte vom hiesigen Ordensprovinzial die mitfolgende Eingabe vom 19. Februar d.J.Nr.80 bei der Landesregierung an, mit welcher das Ansuchen gestellt wurde, den trunksüchtigen Fra Ivo Čosić mit Brachialgewalt dem Kloster in Petrićevac übergeben lassen zu wollen. Infolge dessen wurde mit hierstelligem telegrafischen Erlass vom 21. Februar d.J.Nr.28.984 das Bezirksamt in Sanskimost beauftragt, Fra Ivo Čosić, mit möglichster Schonung und Vermeidung jedweden Aufsehens, zwangsweise in das Kloster Petrićevac abzuliefern, welche Verfügung jedoch am nächstfolgenden Tage von hieraus aus Opportunitätsgründen dahin abgeändert wurde, dass Čosić nicht dem Kloster Petrićevac, sondern dem Monsignore Marković in Banjaluka zu überstellen sei."

59 *Očtovanje*, u: *Vrhbosna* 8 (1901), 128. "Ja niže podpisani ovim najsmjernije i najponiznije molim za oprošćenje sve, koje sam svojim otpadnućem od sv. katoličke vjere i svojim životom kao Franjevac svećenik do sada uvriedio i sablaznio, te izjavljam javno i svečano u ovom velecijenjenom listu, da odbacujem sve zablude, i skrušeno se kajuć povraćam se u krilo jedino prave i spasonosne vjere rimokatoličke, koju ću pomoću Božjom cieloga svoga života stalno čuvati i javno izpoviedati. Dragovoljno se podlažem svakoj zasluženoj pokori, koju sam već odpoceo. Preporučam se u tople molitve svim, koji ovim ili drugim putem doznaju za moju zabludu i opet za moje obraćenje. U Samostanu OO. Trapista 'Marija Zvijezda' kod Banjeluke, 12. ožujka 1901. Fr. Anselmo Burdon, R. Reform. Cistercienza, svjedok; Fr. Nivardo, R. R. C, svjedok. Fra Ivo Čosić."

60 ABiH, ZMF, konverzije, fascikl I. Ovaj popis obraćenika od 1878. do 1909., s naslovom *Conversionen*, napravljen je abecednim redom, a ime fra Lovre Dalića nalazi se na prvome mjestu obraćenika pod "D", kao 13. obraćenje po redu. Na istom popisu pod "Ć" nalazi se ime fra Ive Čosića, kao 96. obraćenje po redu.

Vlastimir.⁶¹ Arhivsku potvrdu toga obraćenja nisam međutim uspio pronaći, kao ni saznati ime svećenika o kojem bi se radilo.

S druge strane, bilo je i pokušaja da pokoji pravoslavni svećenik prijede na katoličku vjeru, o čemu svjedoče brojni državni i crkveni arhivski dokumenti. Zapravo, radi se o trojici srpskih pravoslavnih svećenika, koji nisu bili s područja BiH, nego su došli u Sarajevo i javili se Stadleru s nakanom da postanu katolici. Svaki u svoje vrijeme, Stadleru su se javili: Teodor Klajić (1896.), pravoslavni svećenik iz Slavonije, Sava Stanisavljević (1899.), jeromonah iz Bačke, i Teofil Stefanović (1899.), jeromonah i bivši iguman manastira Mileševo, čiji je slučaj najzanimljiviji jer se radilo o dosta uglednu monahu i svećeniku. No, premda su Stefanović i Stanisavljević stvarno bili primljeni u Katoličku crkvu, ni jedan nije ustrajao u katoličkoj vjeri. A što se Klajića tiče, on je, nakon dugoga promišljanja i boravka od sedam mjeseci u nadbiskupskoj zgradi u Sarajevu, odustao u zadnji čas, pa njegovo službeno primanje u Katoličku crkvu, predviđeno za blagdan Uskrsa 1897., nije ni obavljeno. Međutim, kako sam o njima trojici pisao na drugome mjestu,⁶² ovdje im ne bih posvećivao više prostora osim ovoga spominjanja. Tome prijašnjem pisanju nadodajem samo sadržaj dokumenta do kojega sam došao tek pripremajući ovaj tekst. Dana 8. listopada 1899. pisao je Stadler kardinalu Rampolli, uz druge dopise, i jedno pismo kojim ga je izvijestio da je prije četiri mjeseca u Katoličku crkvu primio dva pravoslavna svećenika iz Srbije.⁶³ Jednoga učenoga, koji nosi križ kao biskup i zove se Teofil Stefanović, i drugoga jednostavna, ali dobra čovjeka, kojemu Stadler ne spominje ime, međutim, sigurno je da se radilo o Stanisavljeviću. Stefanović mu je pričao, piše Stadler dalje, kako među pravoslavnim klerom ima mnogo monaha i svećenika koji žele prijeći na katoličku vjeru. Iz ovoga pisma saznaje se potom da ih je Stadler obojicu poslao u Lavov, gdje je postojao grko-katolički bazilijanski manastir u kojemu su ova dvojica stvarno prihvatila katoličku vjeru. Onaj neuki, veli Stadler, trebao bi ostati u Galiciji i studirati teologiju, dok se Stefanović sada želio vratiti u Sarajevo. No, nastavlja Stadler u svome pismu, njegov povratak u Sarajevo predstavljao je problem i zbog toga što je u Sarajevu tada bilo samo oko pedesetak grkokatolika, koji nisu imali ni manastira ni crkve, a ni država, bojeći se nemira među Srbima, nije željela da se Stefanović nastani u Sarajevu. Stoga je Stadler, za slučaj da se državna vlast usprotivi Stefanovićevu povratku, iznio ideju da se u Slavonskom

⁶¹ Usp. *Župnik primio pravoslavlje*, u: *Istočnik* 1-2 (1896), 57.

⁶² Usp. T. Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*. *Povijesno teološki prikaz*, Mostar 1994., str. 164-168.

⁶³ AES, Austria-Ungheria, Pos. 654, Fasc. 728, 57r-58v.

Brodu sagradi jedan manastir za ovakve obraćenike. No, i tada bi ostao neriješen problem smještaja svećenika i njihovih obitelji ako bi se obratio koji oženjeni pravoslavni svećenik.

2.6. Rad na sjedinjenju Crkava

Tema koja se, opisujući odnose Srba prema Stadleru i obratno, nikako ne bi smjela ispustiti, svakako je vezana uz Stadlerov rad na sjedinjenju Crkava. I ovu tematiku treba postaviti vrlo široko da bi se ispravno smjestila i razumjela jer je bila dio mnogo širega djelovanja Katoličke crkve na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće.

Naime, oko pitanja sjedinjenja Pravoslavne i Katoličke crkve uvelike se bio zauzeo tadašnji papa Leon XIII. (1878.-1903.), koji je o tom pitanju za vrijeme svojega pontifikata objavio dvije enciklike: *Grande munus* (1880.)⁶⁴ i *Satis cognitum* (1896.)⁶⁵ te dva apostolska pisma: *Praeclara gratulationis* (1894.)⁶⁶ i *Orientalium dignitas* (1894.)⁶⁷

To Papino djelovanje izazvalo je lanac reakcija po katoličkome svijetu. Jedna od njih bila je i Stadlerova, koji je 23. rujna 1894. hrvatski prijevod *Praeclara gratulationis* poslao dvojici pravoslavnih biskupa na području svoje nadbiskupije: onomu u Sarajevo i onomu u Tuzlu.⁶⁸ Uz to im je poslao i svoje popratno pismo⁶⁹ te o svemu izvijestio Papu koji mu je već 12. listopada iste godine pismom *Quae doctrinae*⁷⁰ kao vlastitu zadaću povjerio promicanje jedinstva Crkve u ovim krajevima i predložio mu da se pobrine kako bi na tu temu ponešto bilo i pisano.

Tako je započela Stadlerova aktivnost glede sjedinjenja Crkava. Neki su, kao primjerice poznati stručnjak za istočne liturgije Nicolaus Nilles iz Innsbrucka, u Stadleru vidjeli Papina delegata za odnose s cijelim pravoslavnim svijetom.⁷¹ Međutim, iako je državni tajnik kardinal Rampolla tu nejasnoću riješio 11. ožujka 1896. u pismu Stadleru u kojemu je pojasnio kako se *munus proprium*, koji je Papa povjerio Stadleru, odnosio samo na područje Sarajevske nadbis-

⁶⁴ Usp. *Leonis XIII Pontificis Maximi Acta*, sv. II., Rim 1882., str. 125-137.

⁶⁵ Usp. *ondje*, sv. XVI., Rim 1897., str. 157-208.

⁶⁶ Usp. *ondje*, sv. XIV., Rim 1895., str. 195-214.

⁶⁷ Usp. *ondje*, sv. XIV., Rim 1895., str. 358-370.

⁶⁸ Usp. ANOS 795/1894.

⁶⁹ Usp. ANOS 729/1894.; *S bosanske međe*, u: *Katolički list* 43 (1894), 357-358.

⁷⁰ Usp. *Leonis XIII Pontificis Maximi Acta*, sv. XIV., Rim 1895., str. 342-344.

⁷¹ Usp. ANOS Pr., kuverta: *Unija (Nillesova pisma)*

kupije,⁷² čini se da ni Stadler nije bio bez želje da mu povjereno područje bude šire. Naime, čak dvije godine poslije Rampollina pojašnjenja, prema jednom strogo povjerljivom izvještaju, koji je rezidirajući austro-ugarski ministar (ambasador) u Cetinju 22. travnja 1898. poslao svom ministru vanjskih poslova, nekoliko tjedana prije slanja ovoga izvještaja, Stadler je namjeravao, u pratnji kotorskoga biskupa Uccellinija, posjetiti Cetinje, gdje im se trebao pridružiti i barski nadbiskup Milinović.⁷³ Točnost ove vijesti poslije je sam biskup Uccellini potvrdio u razgovoru s ambasadorom. Do toga posjeta, međutim, nije došlo jer je Stadler dobio vijest iz Cetinja da je za taj namjeravani posjet saznao neki špijun (Emissär) Zemaljske vlade iz Sarajeva, a i sam Uccellini, prema istom izvještaju, odvrtao je Stadlera od takva nauma. Svrha toga neostvarena pohoda, prema istom izvještaju, bila je usko povezana s idejom pape Leona XIII. o sjedinjenju Pravoslavne i Katoličke crkve. Tu je ideju, prema izričitoj Papinoj želji, promicao Stadler. Njemu je Leon XIII., piše taj isti izvještaj dalje, na tome planu povjerio posebnu zadaću (*munus proprium*), a Stadler je potom pokrenuo i uzdržavao sjediniteljski časopis *Balkan* (1896.-1902.), koji je državna vlast budno pratila.⁷⁴

Naime, Papina želja da se ponešto napiše i objavi o međucrkvanim pitanjima potakla je Stadlera da već 1896. zaista pokrene sjediniteljski časopis *Balkan*, koji je izlazio do 1902. godine. Časopis je pokrenuo, podržavao i financirao Stadler, a u prvom je broju sam objavio svoje poznato pismo s naslovom *Srbima: braći od nas vjerom rastavljenog bratski pozdrav*.⁷⁵ S obzirom da je i ova problematika detaljno opisana na drugim mjestima,⁷⁶ ovdje bih se osvrnuo samo na sadržaj

⁷² Usp. AES, Austria-Ungheria, Pos. 728, Fasc. 319, 34rv.

⁷³ Usp. ABiH ZMF BH Pr. 461/1898.-ad. O istomu događaju vidi također strogo povjerljivi izvještaj civilnoga pobočnika baruna Kutschere Ministarstvu financija: ABiH ZMF BH Pr. 546/1898. od 14. svibnja 1898.

⁷⁴ Usp. npr. ABiH ZMF BH Pr. 607/1898. U ovom brzojavu od 24. svibnja 1898. civilni pobočnik Kutschera izvješćuje svoje poglavare ovako: "Ad Brief vom 20. d.M. Nachricht des Pester Lloyd vollkommen richtig. Seit 2 Jahren erscheint sehr unregelmässig in Agram eine Jahresrevue in serbischer Sprache zur Erziehung der Vereinigung der katholischen und orthodoxen Kirche für welche Revue Erzbischof Stadler Beiträge liefert. Diese Revue wurde seitens Metropolit Mandić mit Circular vom 23. Jänner d.J. verboten."

⁷⁵ Usp. *Balkan* 1 (1896), 9-16.

⁷⁶ Usp. T. Vukšić, *Medusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*. Povijesno-teološki prikaz, Mostar 1994., str. 177-192: isti, *Josip Stadler - "jedinstvu i bratskoj slogi"*, u: Crkva u svijetu 27 (1992), 224-233; J. Kolarić, *Ekumenska djelatnost nadbiskupa Stadlera*, u: P. Babić - M. Zovkić (priredili), *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, Sarajevo 1986., str. 137-166.

njegova pisma dvojici pravoslavnih biskupa iz 1894. i pisma Srbima iz 1896. zato što ta dva dokumenta ponajbolje oslikavaju Stadlerovo razmišljanje o načinu postizanja jedinstva Crkava.

U svom pismu iz 1894. Stadler iznosi četiri načela koja bi trebala ravnati rad na jedinstvu.

Prije svega drugoga, veli on, trebalo bi se sjediniti po Duhu Svetom u molitvi.

Drugo, potrebno je nadići nacionalnu pripadnost vjernika i tu pripadnost ni u kojem slučaju ne poistovjećivati s vjerskom pripadnošću jer je i sam Isus sve narode pozvao u svoju Crkvu.

Treće, u svrhu uspješna promicanja jedinstva moralo bi se u Crkvi razlikovati ono što je bitno crkveno i vjersko od onoga što to nije.

I četvrto, Stadler je, radi razjašnjavanja spornih pitanja, predložio susrete stručnjaka obiju strana, odnosno "naših i vaših", kako je on pisao.

No, na to pismo Stadler nikada nije primio nikakav odgovor s pravoslavne strane.

S druge strane, u svome pismu Srbima, koje je objavljeno u prvom broju *Balkana*, Stadler je bio opširniji pa mu stoga ovdje posvećujem malo više prostora. Pravoslavce naziva braćom od nas odijeljenom, tuđom krivnjom razdvojenom. Sav pothvat stavlja pod zaštitu Marijinu, koju Istočna i Zapadna crkva veoma časte, da bi ona bila posrednica da se "dva brata izmire na evanđelju, što nam ga je donio njezin Sin". Žao mu je što su nepozvani listovi udarili na njega kao neprijatelja Srba i Rusa. Tako oni, piše Stadler, "prenose pitanje skroz vjersko na polje političko, s kojim ono nema nikakova posla, ter i samom probitku narodnosnom škode oni, koji miješajući vjeru sa narodnošću jedne od sebe odbijaju, a drugima i samu vjeru otimaju izrabljujući puk u svoje političke svrhe. Ja svečano izjavljujem, da moje zvanje nije političko, i da braća od nas odijeljena, bili Rusi ili Srbi ili šta drugo, kad bi se s nama združili u vjeri, ne bi od svoje narodnosti izgubili ništa, nego bi ostali što su i bili, Srbi i Rusi, pače to bi još više bili, jer ne bi više smjeli vjeru istovjetovati s narodnošću. (...)

(...) Odustati treba već jednoć od toga, nastavlja Nadbiskup, da članovi jedne crkve upravo traže i pronagju, što da drugoj crkvi predbase, pa se valja dati na istraživanje svih onih točaka, što nas mogu zbližiti, sjediniti i svakoj oporbi kraj učiniti."

Potom Stadler inzistira na potrebi boljega međusobnoga poznavanja, osobito kad su svećenici u pitanju, te nadodaje: "Mi sad na žalost moramo kazati, da se ne razumijemo, premda tako dugo zajedno živimo." Osim toga, potrebno je najprije pripremiti um,

stjecanjem znanja, i srce, očitovanjem ljubavi, kako bi se moglo međusobno pružiti ruku pomirenja na evanđelju.

Različitost obreda, jezika i običaja zakonita je u Crkvi. Braća Ćiril i Metod, istočnih običaja i kulture, a katoličke vjere, najbolji su primjer mogućnosti jedinstva. Nakon toga piše ovako: "Sv. crkva Hristova, ne vežući se na nikakove granice, obuhvata sve narode i puke, koji su svi jedno vjerom i zajednicom ljubavi, premda se među sobom razlikuju običajima, jezicima i obredima, koje je sve odobrila rimska crkva, majka i naučiteljica svih." Stoga nemaju nikakva utemeljenja srpski strahovi da bi se njihov obred i narodnost izgubili u Katoličkoj crkvi koju napadaju da je kozmopolitska.

"Promijenimo, braćo moja, srce svoje, ako se hoćemo sporazumjeti. (...)

(...) Pozivam osobito vas braćo po krvi bud da stanujete u Srbiji i Crnoj Gori, bud da stanujete po Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, i po drugim krajevima, da se s nama sjedinite u zajednicu vjere i ljubavi."

2.7. Pravoslavne reakcije

Kakve su bile reakcije Srba na sve to?

Prije samoga odgovora na to pitanje valja napomenuti da je cijeli ovaj projekt započeo u vrijeme kad su Srbi u BiH započinjali svoju poznatu borbu za vjersko-prosvjetnu samoupravu,⁷⁷ koja ih je homogenizirala i učinila osjetljivima na sve moguće opasnosti za narod i vjeru, pa i na irealne opasnosti.

S druge strane, budući da su sav rad Monarhije i Katoličke crkve u BiH u golemoj većini Srbi doživljavali kao stvarnu opasnost, bez ikakve iznimke odbili su svaku teološku raspravu kao i samo sjedinjenje,⁷⁸ a sarajevski pravoslavni metropolit Nikola Mandić objavio je 1898. okružnicu kojom je zabranio, kako svećenicima, tako i vjernicima, svaki dodir s novim časopisom.⁷⁹

Svakako je najslikovitiju reakciju na pojavu *Balkana* objavio zagrebački *Srbobran*, iz pera nekoga Siniše, koja je poslije tiskana i u obliku knjige, pa je, upravo stoga što mi se čini tipično srpskom za ono

⁷⁷ Usp. B. Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu smoupravu*, Sarajevo 1982.; T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo 1987.

⁷⁸ Usp. *Balkan, jedinstvu i bratskoj slozi*, u: *Istočnik* 5 (1986), 171-172; *Odgovori rimokatoličkom "Balkanu"*, u: *Istočnik* 7-8 (1896), 258-263.

⁷⁹ Usp. N. Mandić, *Okružnica prečasnom srpsko-pravoslavnom sveštenstvu Dabrobosanske eparhije*, u: *Istočnik* 3 (1898), 39-40.

vrijeme, ovdje i donosim: "Ovdje mi pade na um priča - pisao je Siniša - o jednom veziru, koji je iz Stambula došao u Bosnu, pa počem je oglasio tvrdnu volju sultanovu, da će raja pod njim uživati jednaka prava s Turcima, pa poslije nekog vremena sakupio kmetove i knezove u Travnik, pa ih zapitao: 'E rajo, de biva kažite po duši, koji vam je vezir do sad bio najbolji?' - Sve umuče a vezir će opet: 'De nemojte mrdati, nego govorite slobodno, ja vam hile učiniti neću.' Nato će nekakav starodrevni kmet: 'Čestiti veziru, kad ćeš da ti po duši rečemo, znaj! najbolji je po nas bio onaj koji je iz Stambula k nama pošao, a uzgred vrat slomio, te do nas nije došao.'

Upravo takav odgovor zaslužuje papin komisar: tornjaj se ti sa tvojim dušolovcima od nas, jer od kada se vi među nas naseliste, naselilo se i sve zlo među nama."⁸⁰

Kao što je poznato, ovaj projekt crkvenoga sjedinjenja ugasio se 1902. godine, kao i toliki drugi prije i poslije njega - neuspjehom.

ZAKLJUČAK

Kao što se vidjelo, međusobni odnosi Stadlera i Srba općenito bili su, općenito uzevši, uvjetovani ponajprije ondašnjim političkim i crkvenim pokretima, brigama, nastojanjima i problemima. No, bili su to prije svega različiti politički i državni programi koje se slijedilo, različita teološka i crkvena shvaćanja kojima se pripadalo.

S druge strane, na domaćoj razini ovdje u BiH, gotovo svi hrvatski katolici doživjeli su ulazak Monarhije u ove krajeve kao oslobođenje od višestoljetne porobljenosti. Nasuprot njima, srpski pravoslavci, kako ovdašnji, tako i oni koji su živjeli drugdje, taj isti događaj doživjeli su pak kao najgrublju otimačinu navodne njihove zemlje i njihova naroda, koji je opet, i nakon odlaska Turaka, bio podvrgnut vlasti heterodoksnoga vladara. Stoga, katkad i neopravdano strahuju, te u tom strahu nervozno reaguju i prema predstavnicima Katoličke crkve u kojoj vide duhovnog eksponenta političke vlasti a Stadlera kao predvodnika tih nastojanja.

Različita vjerska i narodna pripadnost, različita državna stremjenja, različita duhovna pozicija i profil učinili su nervoznim katoličko-pravoslavno, odnosno hrvatsko-srpsko, međusobno postojanje na ovo malo zemlje. A posvemašnji srpski negatorski odnos prema Monarhiji te, slikovito rečeno, nepomirljivost gusala i valcera proizveli su da su Srbi 1914. u Sarajevu - zapucali.

⁸⁰ Siniša, *Odgovor rimskoj propagandi na njen "Balkan jedinstvu i bratskoj slozi, izdao uz sudjelovanje mnogih prijatelja sjedinjenja crkava dr. Aleksandar Breščenski. Svezak I.*, Zagreb 1896., str. 9-10.

A Stadler je mislio, propovijedao i pisao mir: jedinstvo i bratsku slogu.⁸¹ To, doduše, nije uvijek bilo tako shvaćeno.

I, na kraju, što reći danas, osamdeset godina poslije?

Idem per idem. Ili: *Nihil novum in Sarajevo!*

Naime, opet je po Sarajevu netko pucao, a netko propovijedao mir.

L'ARCIVESCOVO JOSIP STADLER (1881-1918) ED I SERBI

Riassunto

Il testo, che è suddiviso in due parti, tratta dei mutui rapporti tra l'arcivescovo di Sarajevo Josip Stadler (1881-1918) ed i Serbi durante la dominazione austro-ungarica in queste zone.

Nella prima parte vengono descritte le questioni, riguardanti i rapporti menzionati, di natura prevalentemente politica: cioè i diversi programmi politici d'allora serbi e croati, le convinzioni politiche di Stadler, la nomina dell'arcivescovo di Zagabria nel 1893 e la nomina dell'amministratore apostolico della Serbia nel 1898.

La seconda parte del lavoro, dedicata ai temi che potrebbero esser nominati prevalentemente ecclesiastici, descrive i rapporti tra l'arcivescovo Stadler ed il metropolita ortodosso di Sarajevo Kosanović, le accuse ortodosse sul conto dei cattolici, i passaggi da una fede all'altra, il sentimento che si sviluppava tra i cattolici di trovarsi minacciati, i tre sacerdoti ortodossi ed i tre sacerdoti cattolici che cambiarono la fede, il lavoro di Stadler nel campo dell'unione delle Chiese e, alla fine, le reazioni serbo-ortodosse a una tale iniziativa cattolica.

⁸¹ Ovim je parafraziran podnaslov časopisa *Balkan* koji je glasio: *Jedinstvu i bratskoj slogi*.